

9. Сметаніна Н.В. Небезпечні наслідки корупції для особи, держави та суспільства. Право і суспільство. 2017. № 4, ч. 2. С. 162–165.

ШУЛЬЖЕНКО А. В.,
аспірант кафедри кримінально-правових
дисциплін факультету № 6
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.222.1

НЕОБХІДНІСТЬ У ДОВЕДЕННІ НЕВИНУВАТОСТІ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті проаналізовано поняття «невинуватість», а також проблеми, які пов'язані з процесом доведення невинуватості під час кримінального провадження.

Ключові слова: *алібі, вина, невинуватість, казус, презумпція невинуватості, слідчий, судовий експерт, судова експертиза.*

В статті проаналізовано поняття «невинуватість», а також проблеми, которые напрямую связаны с процессом доказывания невинности в ходе уголовного производства.

Ключевые слова: *алиби, вина, казус, невинность, презумпция невинности, следователь, судебный эксперт, судебная экспертиза.*

The article analyzes the concept of “innocence”, as well as issues related to the process of bringing an innocence to justice in criminal proceedings.

Key words: *alibi, wine, innocence, incident, presumption of innocence, investigator, judicial expert, forensic examination.*

Вступ. Питання, які прямо або опосередковано стосуються доведеності вини, були завжди в центрі уваги науковців, тому що психічне ставлення особи до суспільно небезпечного діяння, до якого вона має безпосереднє відношення, є основою для притягнення до кримінальної відповідальності. Вина – це єдиний критерій, за яким визначається правомірна і неправомірна поведінка. Проблема доведення вини присвячені наукові праці низки вчених не тільки процесуалістів, а й теоретиків кримінального права, серед яких Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, Р.В. Вереша, В.Г. Гончаренко, В.Є Карнаухов, В.М. Тertiшник та інші. Але окрім проблем, пов'язаних із визначенням і доведенням вини, існують також і інші важливі проблеми, серед яких встановлення факту непричетності особи до скоєного кримінального правопорушення, невинуватості, яка підтверджується у процесі доказування, а не лише дією однієї презумпції за ст. 17 КПК України. Кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності відповідно до ст. 22 КПК України, щоб жоден невинуватий не був притягнутий до відповідальності або засуджений. Тому розгляд питання невинуватості є актуальним, як і питання вини.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження питань необхідності доведення невинуватості під час кримінального провадження, а також визначення порядку, суб'єктів і методів такого доведення, аналіз і систематизація інформації з цього приводу.

Результати дослідження. Етимологічно поняття «винуватість», «вина» пов'язані з правопорушенням, злочином. Порівняно із давньоруським значенням цього поняття (вина, причина, обвинувачення, гріх) сучасне поняття звузило своє значення [1, с. 59]. Виною є відношення до раніше вчиненої дії. З іншого боку, вина, яка розглядається як складова частина кримінального правопорушення, виникає раніше вчиненої дії, інколи передує їй у намірах і мотивах, а також супроводжує дію через свідоме відношення до неї.

Вина – це почуття, яке виникає через аналіз своїх дій і перегляд своїх вчинків, погляд на них збоку. Вина найчастіше має ретроспективний характер, оскільки стосується скоєного раніше. Виною у кримінальному праві є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої Кримінальним кодексом України (далі – КК України), та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (ст. 23 КК України). Науковці зазначають, що в правозастосовній практиці необхідно встановлювати конкретні ознаки умислу та необережності, а частіше йдеться про зміст конкретної форми вини, а не вини взагалі [2, с. 76].

Якщо розглядати поняття вини у часовому вимірі, слід зазначити, що це складне тривірне поняття, яке охоплює минулий час, теперішній і майбутній, тому що включає в себе наміри вчинення протиправної дії, свідомий стан на момент вчинення та безпосередньо стан, пов'язаний з провинною після вчинених дій.

Сутністю вини є специфічне негативне відношення, ставлення до тих суспільних інтересів чи благ, які охороняються законодавством. Формою вини є поєднання свідомості та волі, тому вина виражається у формі або умислу, або необережності. Форма вини визначає ступінь суспільної небезпеки протиправного діяння, вона пов'язана з кваліфікацією й має безпосередній вплив на призначення покарання.

Ступінь вини як її характеристика пов'язується з об'єктивними обставинами кримінального правопорушення, характером цього діяння (або бездіяльності), а також мотивом і метою. Вина у вчиненні злочину об'єктивно існує, тобто об'єктивність пов'язана завжди із явищами та зовнішніми проявами. Однак вина також є суб'єктивною стороною складу злочину, тобто поєднує у собі свідомість і волю.

Поняття «невинуватість» є вторинним, похідним від «винність» («винуватість»). Логічно передбачити, що без події чи самого факту злочинних діянь, появи потерпілого, спричинення збитків не виникає навіть мова про невинуватість. Невинуватість особи, як і винуватість, теж встановлюється через збирання, дослідження, аналіз доказів за фактами, що пов'язані із вчиненими діями.

Поняття невинуватості не виникає саме собою, а лише у зв'язку із кримінальними подіями. Цей процес також має ретроспективний характер на підставі аналізу наявних доказів. Спочатку встановлюють, доводять вину особи, навіть через перевірку алібі, а потім внаслідок такої перевірки встановлюють невинуватість або винуватість підозрюваного, обвинуваченого. Іншим варіантом розвитку подій є виключення винуватості, тобто беззаперечне алібі особи, у якому з самого початку ніхто та ніяк не може сумніватися. Іноді таке алібі пов'язується із фізичною та психічною нездатністю особи вчинити суспільно небезпечну дію.

Невинуватість частіше за все може розглядатись і в іншому аспекті – як презумпція. У разі дії презумпції особа вважається невинуватою не лише в одному, пред'явленому їй факті кримінального правопорушення, але й у всіх наявних, оскільки вони відбулись, сталися, а ці факти процесуально зафіксовані.

Презумпція невинуватості також розглядається у двох значеннях: широкому і вузькому. Вузьке значення стосується розгляду конкретного кримінального провадження в суді, інше значення має відношення до кримінального процесу у загальному змісті [3, с. 243].

«Особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення й не може бути піддана кримінальному покаранню, доки їй вину не буде доведено в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом і встановлено обвинувальним вироком суду», – говорить положення про презумпцію невинуватості, викладене у ст. 17 КПК України [4]. Кримінальне правопорушення є винним діянням і визнається таким, коли у осо-

би наявне психічне ставлення до своїх дій або бездіяльності у формі умислу або необережності. Для відсутності складу злочину достатньо довести такі факти: неосудність; діяння або бездіяльність, вчинені внаслідок непереборної сили; діяння або бездіяльність, вчинені внаслідок безпосереднього фізичного або психічного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками.

Довести ж винуватість особи потрібно у кримінально-процесуальній формі допустимими та достовірними доказами. Саме тому встановлення винуватості або невинуватості пов'язане із процесом доказування. Процесуальне доказування здійснюється обмеженим колом осіб. В.М. Тертишник зазначає, що доказування в кримінальному процесі є здійснюваною в передбаченому законом порядку діяльністю слідчого, прокурора та суду за участю інших суб'єктів процесуальних правовідносин зі здобуття, дослідження, перевірки та оцінки фактичних даних (доказів), використання їх у встановленні істини у справі, обґрунтуванні висновків і рішень, які приймаються [2, с. 66]. Обов'язок доказування покладається на осіб, у провадженні яких перебуває кримінальна справа – слідчий, прокурор, суд, суддя, слідчий суддя. Тобто у такий спосіб обмежується коло учасників доказування.

Основою процесу доказування є робота з доказами, тобто з фактичними даними, на підставі яких встановлюється або спростовується винуватість (або невинуватість), сама подія протиправного діяння, а також інші суттєві обставини. Всі докази аналізуються відповідно до норм допустимості, достовірності, достатності та належності. Доказам також надається належна оцінка. Серед обставин доказування відповідно до вимог ст. 91 КПК України виділяють такі, що стосуються події кримінального правопорушення: час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення; винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення; форма вини, мотив та мета вчинення кримінального правопорушення; вид та розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, які є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання [4].

Всі ці обставини повинні бути пов'язаними між собою. Повинна бути сама подія кримінального правопорушення, тобто наявний склад злочину з усіма його складниками: суб'єктом, об'єктом, суб'єктивною і об'єктивною сторонами.

Окрім науковці відносять до учасників доказування і адвоката. Так, наприклад, Я.П. Зейкан у науково-практичному коментарі «Захист у кримінальній справі» зазначає, що принцип змагальності у кримінальному процесі розуміється вузько і повинен стосуватися не тільки судового розгляду, але й досудового слідства, адже «істина є результатом дослідження злочину з двох протилежних позицій: кримінального переслідування і захисту від нього» [5, с. 5].

Окрім того, ст. 59 Конституції України говорить про те, що адвокатура діє для забезпечення права на захист від обвинувачення і для надання правової допомоги під час вирішення справ у судах та інших державних органах [6]. Захист від обвинувачення у разі непричетності особи до факту кримінального провадження передбачає збирання доказів і встановлення невинуватості особи. Тобто доведення невинуватості спеціально уповноваженими органами й учасниками процесу теж включає процес доказування: збирання, дослідження, перевірку, оцінку й використання доказів. Відповідно до ст. 93 КПК України сторона захисту теж на законних підставах здійснює збирання доказів, якими є довідки, речі, копії документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок, ініціює проведення слідчих дій [4]. Однак у формулюванні ст. 94 КПК України серед осіб, які оцінюють докази, відсутні адвокат і обвинувачений. Тобто в цій частині КПК їх права процесуально обмежені. Проте у судових дебатах останні можуть надавати формальну оцінку доказам, наданим стороною обвинувачення.

Закон про адвокатську діяльність також передбачає збирання відомостей про факти, які можуть бути використані як докази, отримання речей, документів, їх копій тощо, а також одержання письмових висновків експертів з питань, що потребують спеціальних знань.

Подання доказів є правом також і потерпілого, а також його представника у цій частині (ч. 1 п. 3, ч. 2 п. 3 ст. 56), заявника (ч. 2 п. 2 ст. 60 – але тут зазначено не докази, а речі і документи на підтвердження заяви)[4]. Однак, як зазначає законодавець, подавати докази свідок має право стороні обвинувачення, а не стороні захисту. Підозрюваний і обвинувачений відповідно до вимог КПК (ч. 3 п. 8 ст. 42 і ч.4 п.2) має право подавати докази стороні обвинувачення (слідчому, прокурору, слідчому судді) [4].

У широкому сенсі доведенням вини є визначення форми вини, спрямованості умислу, мотивів злочину, його наслідків.

У постанові Пленуму Верховного Суду № 5 від 29.06.1990 р. зазначається, що можна вказати судам на недопустимість обвинувального ухилу під час вирішення питання про винуватість чи невинуватість підсудного. Всі сумніви щодо доведеності обвинувачення, якщо їх неможливо усунути, повинні тлумачитись на користь підсудного. Коли зібрані по справі докази не підтверджують обвинувачення, а всі можливості збирання додаткових доказів вичерпані, суд зобов'язаний постановити виправдувальний вирок. У п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 29.06.1990 року із змінами, внесеними постановами Пленуму Верховного Суду України № 3 від 04.06.1993 р. та № 12 від 03.12.1997 р. «Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку» зазначено, що виправдувальний вирок, тобто доведена невинуватість, ухвалюється за таких обставин: за відсутності події злочину, коли судовим розглядом справи встановлено, що діяння, у вчиненні якого обвинувачувався підсудний, взагалі не було або відсутній причинний зв'язок між діянням підсудного та шкідливими наслідками, настанням яких зумовлюється злочинність діяння, зокрема, коли шкідливі наслідки настали внаслідок дій особи, якій заподіяно шкоду, або внаслідок дії сил природи тощо; за відсутності в діянні підсудного складу злочину, коли встановлено, що діяння, яке ставилось у вину підсудному, ним вчинено, але кримінальним законом воно не визнається злочинним, зокрема, якщо воно лише формально містить ознаки злочину, але через малозначність не має суспільної небезпеки; за відсутності інших умов, за яких діяння визнається злочинним (повторність діяння, попереднє притягнення до адміністративної відповідальності тощо); якщо діяння вчинено у стані необхідної оборони чи крайньої необхідності; у разі добровільної відмови від вчинення злочину (фактично вчинене не містить складу іншого злочину); якщо підсудний не є суб'єктом злочину через відсутність спеціальних ознак, встановлених для суб'єкта цього складу злочину; якщо підсудний не досяг віку, з якого він може нести кримінальну відповідальність; у разі недоведеності участі підсудного у вчиненні злочину, коли факт суспільно небезпечного діяння встановлено, але досліджені судом докази виключають або не підтверджують вчинення його підсудним [7, с. 170].

Доведення невинуватості під час кримінального провадження на відміну від доведення вини під час кримінального провадження не є самоціллю або професійним обов'язком. Доведення винуватості є професійним обов'язком для слідчого та прокурора. Вони діють в межах процесуального провадження, вина ж є складовою частиною суб'єктивної сторони, а суб'єктивна сторона є складовою частиною самого кримінального правопорушення. Доведення вини є одним із завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України) [4].

З доведенням вини інколи виникає доведення невинуватості через встановлення казусу (в деяких джерелах – випадку) – спричинення шкоди, коли за фактичними обставинами особа не могла усвідомлювати суспільної небезпеки свого діяння або не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків і не повинна була або не могла такі наслідки передбачити. Казусом є дія або бездіяльність, що формально нагадує кримінальне правопорушення, але не пов'язується з елементом вини. Найчастіше це випадковий збіг обставин. У разі казусу особа не повинна і не могла передбачити наслідки своїх дій або бездіяльності, їй не могли бути відомі не тільки наслідки, а й вірогідне припущення такої події. У складі

злочину відсутній сам суб'єктивний критерій, який тягне за собою відсутність злочинного правопорушення в цілому.

До простих казусів належить обставина, яка робить неможливим виконання зобов'язання. Кваліфікований казус робить можливим звільнення від кримінальної відповідальності лише у разі встановлення конкретно визначених обставин. У деяких випадках казус може бути наявний і тоді, коли особа могла передбачити наслідки, але лише через невідповідність своїх природних властивостей до вимог надзвичайних умов. Сюди також можна віднести й нервово-психічні перевантаження.

Найчастіше під час розслідування казус встановлюється за допомогою спеціальних знань. Одним з різновидів використання спеціальних знань є проведення судової експертизи. Саме висновок судового експерта є основним доказом з цього приводу.

Іншим видом доведення невинуватості є перевірка алібі особи. Алібі, як відомо, – це відсутність обвинуваченого на місці кримінального правопорушення в момент скоєння самого кримінального правопорушення. Алібі не може бути доведене показаннями підозрюваного – їх замало. Підтвердження алібі здійснюється за допомогою відеозапису камер відеоспостереження, показань свідків. Що стосується показань свідків, то виважено потрібно ставитися до показань близьких або рідних підозрюваного, які можуть взагалі відмовитись від свідчень, посилаючись на ст. 63 Конституції України [6]. Однак такі свідчення все одно приймаються до уваги під час досудового розслідування.

Іноді допит свідка або потерпілого може спростовувати винуватість підозрюваного. Під час проведення розслідування необхідно декілька разів допитати підозрюваного з метою встановлення правдивості або неправдивості його показань. До початку проведення допиту необхідно сформулювати питання щодо конкретизації обставин події, а потім повторити ці запитання в наступних допитах. Під час допиту доречно ставити питання щодо конкретизації дрібних деталей, за якими потім під час повторного допиту можна оцінити правдивість показань. Якщо відсутні суттєві розбіжності у дрібних деталях допиту, які датовані різним часом, можна оцінити показання як правдиві. На жаль, іноді трапляються і винятки.

Іноді невинуватість доводиться під час проведення перехресного допиту, який проводиться на підставі виявлення суттєвих розбіжностей раніше допитаних осіб. Якщо під час перехресного допиту встановлено факт обмови підозрюваного або викривлення фактів, які відбувались насправді, потрібно з'ясувати причину, чому свідок обмовляє підозрюваного, щоб не виключати причетність до події кримінального правопорушення іншої особи, яка намагається уникнути покарання. Після проведення перехресного допиту доречним є проведення допиту особи, яка змінила свої свідчення.

Одним із способів доведення невинуватості є проведення таких процесуальних дій, як обшук, проведення слідчого експерименту, освідування, проведення судової експертизи.

Обшук є примусовою слідчою дією, метою якої є виявлення та фіксація даних про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знарядь кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте внаслідок його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб (ч.1 ст. 234 КПК України) [4]. Під час проведення обшуку відсутність доказів трактується як наявність невинуватості. Пред'явлення особи для впізнання раніше допитаній особі у присутності понятих може засвідчити як впізнання особи за відповідними прикметами, так і невпізнання, тобто недоведеність вини.

Пред'явлення речі для впізнання теж відіграє суттєву роль у доведеності вини або невинуватості. За річчю, яку запам'ятав свідок, можна впізнати особу, з якою ця річ пов'язана повсякденним життям. Це може бути одяг, взуття, коштовності, перука тощо. Іноді навіть складається протокол для впізнання тварини, в якому зазначаються порода собаки, забарвлення, фізіологічні параметри, висота холки, положення і форма хвоста, поведінка.

Під час розслідування особливе значення має огляд з метою виявлення доказів винності. Це пов'язано зі слідвою картиною. Вилученню підлягають лише ті речі і документи, які мають значення лише для кримінального провадження.

Наступна слідча дія – це слідчий експеримент, який підтверджує або спростовує свідчення не тільки підозрюваного, але і свідка з потерпілим.

Освідчування здійснюється з метою виявлення на тілі підозрюваного, свідка або потерпілого слідів кримінального правопорушення. Ця дія теж має доказове значення. Під час вилучення піднігтьового вмісту у підозрюваного (потерпілого) протягом 5 діб після вчинення кримінального правопорушення з максимальною точністю можна визначити ДНК людини, чий шкірний покрив було порушено.

Наступна група слідчих дій – це оцінка висновків судових експертиз після їх проведення. Висновок судової експертизи, як відомо, є джерелом доказів, з якого витікають висновки про винуватість або невинуватість. Окреме місце серед судових експертиз займають висновки судової психіатричної експертизи, оскільки вони стосуються безпосередньо понять осудності.

Проведення всіх зазначених слідчих дій і судових експертиз має супроводжувати правильне, належне, законне їх процесуальне оформлення. У разі порушення процесуальних норм отримані докази можуть бути визнані незаконними, недопустимими, які не можуть трактуватись на користь невинуватості.

Невинуватою також визнається особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, але органи досудового розслідування не змогли знайти доказів вини. У такому разі йдеться про формальну невинуватість, таку, яка не підтверджена процесуальними документами, доказами, формою.

Висновки. На підставі викладеного матеріалу можна дійти таких висновків:

- 1) поняття вини є тривимірним, оскільки охоплює наміри, усвідомлення особою своїх дій, а також психічне відношення до вчиненого, що має ретроспективний характер;
- 2) невинуватість завжди пов'язана з подією кримінального правопорушення і теж доводиться під час досудового та судового провадження (всупереч презумпції невинуватості);
- 3) невинуватість може доводитись проведенням всіх можливих і необхідних процесуальних слідчих дій, а також призначенням і проведенням судових експертиз і оцінки їх висновків;
- 4) невинуватість завжди пов'язана з казусом, алібі або відсутністю доказів;
- 5) окрему роль у встановленні невинуватості особи відіграє судова психіатрична експертиза, оскільки вона стосується питання осудності.

Список використаних джерел:

1. Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка: Более 5000 слов. 2-е изд., перераб. и доп. К.: Рад. шк. 1989. 511 с.
2. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Видання 12-ге доповн. і переробл. К.: Алерта, 2016. 810 с.
3. Ashworth A. Four the arsto the presumption of innocence. The International Journal of Evidence&Proof. 2006. 10. E&P 241–249. P. 243.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 910, № 1112, № 13. Ст. 88.
5. Зейкан Я.П. Захист у кримінальній справі: науково-практичний коментар. Вид. третє, стереотипне. К.: КНТ, 2007. 600 с.
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. 2-е вид., змін. і доп. К.: Видавничий дім «Скіф», 2006. 492 с.

